

ÝAŞLARYŇ

YLMY WE TEHNIKASY

1
2024

K. Mämedow

TÜRKMENLERDE ÖŇÜNI ALYŞ DIPLOMATIÝASYNYŇ TARYHY KÖKLERI

Türkmenler taryhdan belli bolşy ýaly urşy ýazgarýan, parahatçylyksöýüjilikli ýaşamagy ündeýän halk hökmünde dünýä yüzüne tanalýar. Baryp, türkmenleriň ýaşan çäklerinde ilkinji şäher-döwletiniň ýüze çykmagyndan, Oguz han eýýamynda merkezleşdirilen özbaşdak türkmen döwletiniň döremeginden tä şu günlere çenli türkmen diliniň adalgasynda “parahatçylyk, agzybirlik, uruşlaryň öňüni almak” ýaly sözler düýpli orun alypdyr.

Häzirki wagtda bütin dünýäde öňüni alyş diplomatiýasy giňden dabaralanýar. Aýratyn hem geçen asyryň 60–70-nji ýyllarynda Birleşen Milletler Guramasy derejesinde ýokary görterilen bu düşünje özüniň amaly beýanyňy 90-njy ýyllardan soň tapdy. Eýsem, diplomatiýanyň bu görnüşi halkymyzyň taryhynda nähili emele geldi we özüniň kemala geliş köklerini nireden alyp gaýdýar?!

Bilşimiz ýaly, türkmen taýpalary hemişe ýokary derejedäki söweş taýýarlygyna eýe bolupdyr. Bu bolsa olara her bir geografik giňlikde harby esbaplar bilen erkin hereketlenmäge oňaly şertleri döredipdir. Emma şeýle bolsa-da olar “Gün – güýçlüniňki, gowurga – dişliniňki” diýlen jümlä eýermändirler, haçanda goranmak zerurlygy ýüze çykanda harby goşuny herekete getiripdirler. Munuň esasy sebäbi türkmenleriň parahatçylyksöýüji halkdygydyr.

Türkmenler haçanda duşman çozanda hüşgärligi elden bermändirler. Söweşe girmekden öňürti bolsa diplomatik gepleşikleri geçirmegi makul bilipdirler, sebäbi adamzadyň aşyna awy gatyp biljek urşuň öňüni almak, halkyň asudalygyny üpjün etmek baş maksatlaryň biri bolupdyr. Muňa aýdyň mysal hökmünde gojaman taryha ýüzlenmek dogry bolar.

Beýik türkmen zenany, massagetleriň hökümdary Tumar şanyň öz halky, olaryň asuda, abadan ýaşamaklary üçin bitiren işleri onuň adyny taryhyň altyn sahypalaryna müdimilik möhürledi. Şulardan ugur alsak, türkmen taryhynda Tumar şany öňüni alyş diplomatiýasynyň esasy kerpijini goýujylardan biri diýsek hem ýalňyşmarys. B.e.öň 530-njy ýylda pars Ahemeni döwletiniň patyşasy Kir II-niň türkmenleriň demirgazykda köpçülikleýin ýaşayan massagetler taýpasynyň ýerlerini basyp almak ugrundaky ymtylmalarynyň puja çykmagyna hut şu zenan sebäpkärdir. Ilkibaşda massagetleriň hökümdaryna sawçy iberip, ony öz şa aýalyňa öwürmek ýaly pirimleri başa barmansoň, Kir II gönüden-göni zyhrly ýaraglanan goşunlary bilen massagetleriň üstüne gaýdýar. Ine şu ýerden hem Tumar şanyň goşunyny, halkyny gyrgyna bermän, aman saklamak ugrundaky tagallalary mese-mälim duýlup başlanýar. Massaget şasy pars hökümdaryna bu pälinden el çekmegi maslahat berýär. Hatda oňa urşuň öňüni alyş mazmunly hat hem ugradypdyr: “Midiýanyň şasy! Öz bet päliňden gaýt! Bu köprüniň saňa peýda getirjegini-getirmejegini sen öňünden bilip bilmersiň ahyryn. Bu işiňi goýda,

öz ýurduňdaky häkimligini ýörediber. Biziň üstümüzden hökümdarlygyňy ýörederin diýip pikirem edip oturma. Ýöne sen, elbetde, bu maslahata gulak asman, parahatçylygy saklamagy islemän, öz göwnüňe gelenini etmekçi bolýansyň”. Bu jümlelerden Tumar şanyň öňüni alyş diplomatiýasyny ulanyp, garşysyndaky Kir II-ni öz pälinden gaýtarmaga synanyşýandygyny görmek bolýar. Ýene bir bellemeli zat bolsa, türkmen zenanyň boýun egijilikli sözlari ulanman, maslahat beriji äheňde öz halkynyň mertebesini ýokarda goýmagy başarmagyndadyr. Ine, şu nukdaýnazardan hem Tumar şany öz il-halky üçin boljak söweşiň öňüni almak ugrunda ata çykan türkmeniň edermen zenany hökmünde suratlandyrmak bolar. “Taryh zulm edenem, zulm edilenem unutmaýar”. Kir II-niň basyp alyjylyk maksatly ýörişi onuň pajygaly ömür soňy bilen tamamlandy.

Ýokardakylardan ugur alyp, türkmen halkyny öňüni alyş diplomatiýasynyň esasyny goýujylardan biri hasaplap bolar. Taryhyň wagt çyzygy bilen dowam etsek, munuň ýaly subutnamalardan birnäçesini getirmek bolar. Türkmenleriň dünýä ýaýraýan döwründe, has takygy, X–XI asyrlarda öňüni alyş diplomatiýasy ägirt uly türkmen şalyklarynda-imperiýalarynda adalga hökmünde emele gelmese-de, iş ýüzünde ulanylypdyr. Muny türkmenlere “Anadolynyň derwezesini açan”, beýik türkmen serkerdesi Alp Arslanyň mysalynda hem görmek bolýar. Taryhy maglumatlardan belli bolşy ýaly, Alp Arslan özüniň 20 müňlük nökeri bilen Halap töwereklerine ýörişe gaýdanda, onuň öňünden şol wagtlar Anadolynyň “ýüreginde” orun alan Wizantiýa imperiýasynyň imperatory Roman Diogen özüniň 200 müňlük goşuny bilen çykýar. Onuň esasy maksady Alp Arslanyň öz çäklerinde döwlet işleri bilen meşgulanýandygyndan peýdalanylýp, özüniň ägirt uly goşuny bilen Seljukly ýerlerini eýelemekdi. Alp Arslan muňa dogry düşünen ýagdaýda ýanyndaky maşgalasyny, özüne sadyk döwlet emeldarlaryny paýtagt şähere ugradýar. Özi bolsa gepleşikleri geçirmek maksady bilen Roman Diogene hat ýazýar. Hatyň mazmunyna ser salsak, onda boljak söweşiň öňüni almak boýunça jümleler getirilýär. Iki tarapyň goşun gatnaşygyna görä, Alp Arslanyň goşunynyň onlarça esse azdygyna esaslanyp, söweşiň kimiň peýdasyna tamamlanjagy görnetindi. Şonuň üçin hem Alp Arslan ýanyndaky 20 müňlük goşunyny gyrgyna bermejek bolup öňüni alyş diplomatiýasyny ulanmaga çalyşýar we Wizantiýa imperatoryna öz pikirinden gaýtmagy soraýar. “Taryh gaýtalanýar” – Kir II-niň ykbal ýazgydy Roman Diogende hem gaýtalanýar. Parahatçylykly netije bilen ylalaşmadyk imperator 1071-nji ýylyň 26-njy awgustynda bolup geçen Malazgirt söweşinde ýeňilýär we ýesir düşýär. Bu söweşde Wizantiýa goşunynyň düzümindäki oguzlar, peçenekler, hazarlar ýaly türkmen taýpalary Alp Arslanyň watançylyk çagyryşyna oňyn ýüzlenme bilen çykýarlar [1].

Bu döwrüň esasy aýratynlyklaryndan biri hem syýasy meselede öňüni alyş diplomatiýasynyň häkimiýet derejesinde ýüze çykmagydyr. Seljuk türkmen döwletini dolandyryjy soltanlar tagt üstündäki dawalaryň öňüni almak bilen bagly döwlet dolandyryşynda uly özgertmeleri geçiripdirler. Munuň şeýledigine Malazgirt söweşiniň gahrymany Alp Arslanyň döwleti dolandyrmak boýunça eden işlerinden hem göz ýetirmek bolýar. Beýik soltan imperiýanyň geljeginden howatyrlanylýp, döwlet işlerini düzgünleşdirmekde nesilşalygyň her bir maşgala agzasyny çekipdir. Soltanlygyň garamagynda döredilen Kermendaky, Anadolydaky seljukly döwletlerine öz doganlaryny belläp, olary özüne bagly edipdir. Bu bolsa olaryň tagt üstündäki dawalara goşulmagynyň öňüni alypdyr. Soltan entek tagtda wagty imperiýadaky döwlet wezipelerini öz ogullarynyň arasynda paýlaýar, Mälik şanyň bolsa özünden soň soltan bolmagyny nygtap, ony mirasdüşer belleýär. Haçan-da Narzem galasynyň häkimi Ýusup

Narzemi tarapyndan pajygaly öldürilenden soň, tagta onuň wesýeti boýunça Mälik şa geçýär. Şeýlelikde, tagt üstündäki dawalaryň öňi alnyp, döwlet gülläp ösmegini dowam etdirýär.

Türkmen taryhynda uly öwrülişiň bolup geçmegi bilen, syýasy ýagdaýyň ýitileşmegi netijesinde halkymyz ýedi asyrlap merkezleşdirilen döwlet gurup bilmändir. Emma şeýle-de bolsa türkmen ýerlerini basyp almak niýetinde bolan döwletleriň zulumyna garşy gaýduwsyz söweşdirler. Olardan taryhy lertzana getiren Sarahs, Garrygala, Mary-Gajar söweşlerini mysal getirmek bolar. Bu döwürde öňüni alyş diplomatiýasynyň esasy ýüze çykma sebäpleriniň birnäçesi bolupdyr. Birinjiden, türkmenler halk diplomatiýasyna eýerip, adamlary heläk etmejek bolup, basybalyjy döwletleri parahatçylykly çözüde getirmek isläpdirler, ikinjiden, halkymyzda watançylyk duýgusynyň has ýokary bolmagydyr, ýagny, öz göbek gany daman ýerleri goramak, ony gözleriniň göreji deý saklamak esasy borç bolupdyr. Sarahs söweşiniň bolmagynyň öňüni almakda Gowşut hanyň tagallalary munuň aýdyň subutnamasy bolup durýar. Ol Hywa hany Mädeminiň goşun çekip, sarahs türkmenleriniň üstüne gelmek niýetiniň bardygyny bilip, hanyň iberen wekilleri bilen uruş etmezlik maksady bilen diplomatik gepleşikleri geçirýär. Emma gepleşikler netijesiz gutarýar. Han Sarahsyň etegine gelensoň, ýene-de uruş öňüni almak üçin onuň ýanyna Seýitmuhammet işany töwellaçy edip ugradýarlar. Emma Mädeminiň hanyň Sarahsy eýelemek islegi hemme zatdan üstün çykýar. Netijede öňüni alyş diplomatiýasynyň şowsuz bolmagy Mädeminiň nebsiniň garşysyna hereket edýär we ol söweş meýdanynda öldürilýär. Türkmenler ýeňiş gazanýar.

Umuman XVI–XIX asyrlarda türkmenlerde öňüni alyş diplomatiýasynyň aýratyn bir ugry – töwellaçylyk ýüze çykyp başlaýar. Ony amala aşyrmak halk arasynda uly abraýdan peýdalanýan kethudalara, işandyr mollalara ynanylýar. Bu bolsa şol döwrüň öňüni alyş diplomatiýasynyň esasy aýratynlygy bolup durýar.

Bu döwürde türkmen halky diplomatiýanyň bu görnüşinde uly öwrülişi amala aşyrýar. Beýik türkmen sazandasy Şükür bagşy bu öwrülişi amala aşyrmakda nusgawy şahs hasaplanýar. Ol Eýran hanyna ýesir düşen doganyny halas etmek üçin söweş ýoluny däl-de, saz gudratyny saýlap alýar. Netijede türkmen dutary, saz sungaty öňüni alyş diplomatiýasynyň täsirli guraly hökmünde çykyş edýär.

Türkmen halkynyň Milli Lideri, Gahryman Arkadagymyz “Parahatçylyk sazy – dostluk, doganlyk sazy” atly kitabynda Şükür bagşyny şeýle häsiýetlendirýär: “Bu – parlamentiň wekiliniň, gepleşikleri geçirijiniň, diplomatyň keşbi. Bu ýerde gürrüň meseleleri güýç ulanyp çözmegiň garşysyna ýaraga daýanyp däl-de, eýsem, parahatçylykly serişdeleri ulanyp, ýeňiş gazanmak we maksada ýetmek barada barýar” [2].

Türkmen halky taryhy müňýyllyklaryň jümmüşinde azatlyk, agzybirlik, parahatçylyk-söýüjilik ýaly düşünjelere uly sarpa goýup gelýär. Beýleki halklar bilen hoşniýetli gatnaşyklary alyp barmak halkymyzyň durmuşynda baş ýörelgä öwrülendir. Häzirki wagtda hem Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistan döwletimiz Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň parasatly ýolbaşçylygynda her bir dawanyň, bolup biläýjek betbagtçylyklaryň öňüni almakda dünýä nusgalyk işleri amal edýär. 2007-nji ýylda türkmen paýtagtynda Merkezi Aziýa üçin öňüni alyş diplomatiýasy boýunça sebit merkeziniň açylmagy hem muňa şaýatlyk edýär [3].

Şeýlelikde, türkmen topragy öňüni alyş diplomatiýasynyň kök uran taryhy mekanydyr.

Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň
Halkara gatnaşyklary instituty

Kabul edilen wagty:
2021-nji ýylyň
8-nji noýabry

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow. Parahatçylyk sazy – dostluk, doganlyk sazy.* – Aşgabat: TDNG, 2017.
2. *Gurbangeldiýew J. Seniň ýaşyňda // Nesil.* – 2019. – 15 ýanw.
3. *Karaýew B., Gurbanow N., Joraýew G. “Türkmenistanyň daşary syýasaty”.* – Aşgabat: TDNG, 2017. – 144 s.

K. Mamedov

HISTORICAL ROOTS OF PREVENTIVE DIPLOMACY IN TURKMEN

Preventive diplomacy is one of the key areas of Turkmen diplomacy today. Under the wise leadership of our esteemed President, our country is implementing a number of things in this regard around the world.

Preventive diplomacy also plays an important role in the historical development of our people. This form of diplomacy has been in a high point, especially in several states created by our people. The main reason for this is the firm adherence of the Turkmen states to the principles of peacefulness and good-neighborliness.

Additionally, Turkmen national traditions, customs, as well as Turkmen music play an important role in preventing disputes. This is evidenced by the fact that the great Turkmen musician Shukur Bakhshi used the art of national music to save his brother.

In general, preventive diplomacy is still relevant today as a result of the foreign policy pursued by our Hero Arkadag. This is one of the main pillars of the world community, which further enhances the prestige of Turkmenistan.

К. Мамедова

ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ ПРЕВЕНТИВНОЙ ДИПЛОМАТИИ У ТУРКМЕН

Превентивная дипломатия сегодня является одним из ключевых векторов туркменской дипломатии. Под мудрым руководством уважаемого Президента наша страна предпринимает в этом отношении практические шаги.

Превентивная дипломатия также занимает важную роль в историческом развитии нашего народа. Данная форма дипломатии особенно применялась в ряде государств, созданных нашим народом. Здесь основным мотивом выступает твердая приверженность туркменских государств принципам миролюбия и добрососедства.

Также следует отметить, что туркменские национальные традиции, обычаи и обряды, а также туркменское музыкальное искусство играют важную роль в предотвращении возникновения споров. Свидетельством тому является тот факт, что бравый сын туркмен Шукур Бахши во имя спасения своего брата применил искусство национальной музыки.

Превентивная дипломатия не теряет своей актуальности и сегодня. Она активно применяется в деле реализации внешнеполитической стратегии Героя Аркадага, что вновь свидетельствует о возрастании престижа Туркменистана на мировой арене.